

Böyük ədibin ədəbiyyatımız haqqında məqalələri

Nailə Səmədova

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: nailesamadova@yahoo.com

Annotasiya. Bədii yaradıcılığın bütün janrlarında qələmini sınımış Məmməd Səid Ordubadi Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri haqqında məqalələr yazmışdır. Ədibin AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutundakı şəxsi arxivində bu məqalələrin avtoqrafları saxlanılır. Bu nümunələrin əksəriyyəti keçən əsrin əvvəllərində dövrü mətbuatda dərc edilmişdir. Yazıçı XI əsrin alimi Xətib Təbrizi, XVI əsrin böyük şairi Məhəmməd Füzuli, XVIII əsrin tanınmış nümayəndələri Molla Vəli Vidadi, Nişat Şirvani və Ağa Məsih Şirvani, eləcə də XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında dəyərli məqalələrin müəllifidir.

Təqdim etdiyimiz məqalədə Məmməd Səid Ordubadinin Azərbaycan ədəbiyyatının söz ustaları haqqındakı araşdırmalarından bəhs edilir və onun ədəbiyyat tənqidçisi kimi xidmətləri nəzərə çatdırılır.

Açar sözlər: Ordubadi, məqalə, arxiv, ədəbiyyat, əlyazma

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 15.02.2023; qəbul edilib – 28.02.2023

Great writer's articles about our literature

Naila Samadova

Doctor of philological sciences

Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: nailesamadova@yahoo.com

Abstract. Mammad Said Ordubadi, who tried his hand at all genres of artistic creativity, wrote articles about prominent representatives of Azerbaijani literature. The autographs of these articles are stored in the author's personal archive at the Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of ANAS. Most of these examples were published in periodicals at the beginning of the last century. The writer is the author of valuable articles about Khatib Tabrizi, a scientist of the 11th century, Muhammad Fuzuli, a great poet of the 16th century, Molla Vali Vidadi, Nishat Shirvani and Aga Masih Shirvani, well-known representatives of the 18th century, as well as the Azerbaijani literature of the 20th century.

In the article we have presented, Mammad Said Ordubadi's research on the wordsmiths of Azerbaijani literature is discussed and his services as a literary critic are considered.

Keywords: Ordubadi, article, archive, literature, manuscript

Article history: received – 15.02.2023; accepted – 28.02.2023

Giriş / Introduction

Görkəmli nasir, şair, dramaturq, tərcüməçi, jurnalist Məmməd Səid Ordubadi Azərbaycanın görkəmli şairləri haqqında silsilə məqalələrin müəllifidir. Bu məqalələrin əksəriyyəti yazıçının AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda mühafizə olunan şəxsi arxivində əlyazması halında saxlanılır. Yazıçı XI əsrdən başlayaraq XX yüzilin əvvəllərinə qədərki dövrün tanınmış şəxsiyyətlərinin, demək olar ki, əksəriyyəti haqqında tədqiqatlar aparmış, məqalələr yazmışdır.

Əsas hissə / Main part

XI əsrin görkəmli ədəbiyyatşünas və dilçi alimi Yəhya Əli oğlu Xətib Təbrizinin yaradıcılığı Məmməd Səid Ordubadi tərəfindən əsaslı surətdə araşdırmışdır. Onun “Təbrizin alimləri, ədib və şairləri” [18] adlı məqaləsi ərəb əlifbası ilə yazılmış avtoqraf nüsxədir. Məqalə üzərində edilmiş qeydlər onu deməyə əsas verir ki, Ordubadi əsər üzərində daha əsaslı və hərtərəfli işləmək fikrində olmuşdur. Müəllif əlyazmada “Xətib Təbrizi ilə bərabər bir də Xətib Xəlxali olmuşdur, bunun adı Şəmsəddindir. Bir çoxları bu iki Xətibi bir-birindən ayırmağı bacarmamışlar. Hətta Xəlxali Şəmsəddini Şəmsəddin Təbrizi ilə qarışdırmışlar. Bu Xətib Xəlxali Xətib Təbrizidən 240 il sonra vəfat etmişdir. Xəlxali Şəmsəddin ən məşhur tənqidçi və təqrizçi olmuşdur” [18, s.7] abzasını işarələmiş və “bunu əvvəldə yazmaq lazımdır” qeydini etmişdir. Məqalədə Ordubadi Xətib Təbrizi ilə yanaşı Təbrizin digər alimləri, ədibləri və şairləri haqqında məlumat verir. Belə ki, Xətib Təbrizi “özündən sonrakı şərhçi alimlərin yaradıcılığına müsbət təsir göstərmiş, bir sıra alimlər öz əsərlərində onun fikirlərindən geniş şəkildə istifadə etmişlər” [3, s.192].

Yazıçının Xətib Təbrizi haqqında ayrıca məqaləsi də vardır ki, bu məqalə “Azərbaycan” jurnalında 1946-cı ildə ərəb əlifbası ilə dərc olunmuşdur [12, s.8-10]. Məqalədə, əsasən, Xətib Təbrizinin şərhçilik fəaliyyəti təhlil edilir. Onun “şərh etdiyi əsərlər ərəb poeziyasının beş əsrlik inkişaf tarixinin bütün mərhələlərini özündə birləşdirən sənət nümunələridir” [5, 132].

Ordubadi Xətib Təbrizi yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmiş, alimin sağlığında, eləcə də ondan neçə əsrlər sonra yazılan yüzlərcə elmi əsərlərin Xətib Təbrizi zirvəsinə çata bilmədiyini vurğulamışdır. “Xətib Təbrizinin yaradıcılığı bir çox Şərq ölkələrində elmin yüksəlişinə yardım etmiş, qonşu xalqların fikri inkişafına təsir göstərmiş, dünya ədəbiyyatı və mədəniyyəti xəzinəsini zənginləşdirmişdir” [1, s.3]. Ordubadi Xətib Təbrizi yaradıcılığını araşdırarkən, əsərlərini təhlil edərkən, yeri gəldikcə, onun həyatının ayrı-ayrı məqamlarına toxunur, dövrün ictimai-siyasi olaylarına aydınlıq gətirir.

Xətib Təbrizi irsinin görkəmli tədqiqatçısı, ədəbiyyatşünas alim Malik Mahmudov araşdırmalarında Təbrizi irsinin tədqiq tarixindən ətraflı məlumat vermiş, yaşadığı dövrdən XX əsrə qədər onun haqqında Azərbaycan, Şərq, Avropa və rus alimlərinin qeydlərini, mülahizələrini, məqalələrini şərh etmişdir. Ordubadinin “Xətib Təbrizi və onun əsərləri” məqaləsini təhlil edən M.Mahmudov buradakı bəzi nöqsanları nəzərə çatdırmış, eyni zamanda qeyd etmişdir ki, “M.S.Ordubadinin Azərbaycan aliminin həyat və yaradıcılığına həsr edilmiş məqaləsi Azərbaycan oxucularının Xətib Təbrizi ilə tanış olmasında müəyyən müsbət rol oynamışdır” [4, s.176].

Anadilli ədəbiyyatımızın böyük sənətkarı Məhəmməd Füzuli XX əsrin görkəmli alimləri ilə yanaşı Məmməd Səid Ordubadinin də araşdırmalarında yer almışdır. Füzuli əsərlərini Homer, Firdovsi, Tolstoy əsərləri ilə müqayisə edən alimin qənaətinə, “Homerin əsəri Troya müharibəsinin yekunlarında nə qədər xidmət etmiş, Firdovsi İran hərb dastanlarını toplamaqda nə kibi məharət göstərmiş, Tolstoy “Sülh və müharibə” əsərində Napoleon və Krım müharibələrini nə surətdə təsvir etmiş isə, Füzuli də Şərq dərəbəylərinin 48 illik müharibəsindən nümunələr göstərmiş və onları tənqid eləmişdir” [10].

Ordubadi Füzulinin “Şikayətnamə”sini təhlil etməklə yanaşı, şairin dövrün siyasi olaylarına münasibəti haqqında da fikirlər yürüdür, eyni zamanda əsərlərindən nümunələr verir. “Füzuli haqqında bir neçə söz daha” [11] adlı məqalədə isə əsasən Köprülüzadənin “İlk mütəəvviflər”

əsərində şairin mənşəyi haqqındakı fikirlərə münasibət bildirilir. Təəssüf ki, Füzulinin mənşəyi haqqında Köprülüzadənin mülahizələri ilə razılaşmayan Ordubadinin bu yöndəki iddiaları yalnız və əsassızdır. Təsadüfi deyil ki, sonrakı tədqiqatlarında bu fikirlər təkzib edilir: “Biz şair və ədib o adamlara deyirik ki, öz xalqının dilinə və ədəbiyyatına rus şairi Puşkin, özbək şairi Nəvai və Azərbaycan şairlərindən Füzuli və Vaqiflər kimi ədəbi və bədii zənginlik gətirə bilsin” [14].

Məmməd Səid Ordubadinin elmi yaradıcılığında XVIII əsr Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndələri də yer almışdır. Bunlardan biri də görkəmli şairimiz Molla Vəli Vidadidir. Vidadi və Molla Pənah Vaqif yaradıcılığını müqayisəli şəkildə təhlil və tədqiq edən alim qeyd edir ki, “... Molla Pənah Vaqifdən danışdıqda Vidadini xəyalə gətirməmək, Vidadidən söyləmək üçün də Molla Pənah Vaqifin adını çəkməmək qeyri-qabildir” [13, s.37]. Vidadinin həyat və yaradıcılığı haqqında dəyərli fikirlərin müəllifi olan Ordubadi onun Vaqif ilə rəqabət edə biləcək bir şair olmadığını bildirir. Bununla belə, Vidadinin öz əsərlərində yaşadığı dövrün olaylarını Vaqifdən daha yaxşı canlandırdığını qeyd etmişdir.

M.P.Vaqifin və M.V.Vidadinin müasiri olan şairlər Nişat Şirvani və Ağa Məsih Şirvani haqqında Ordubadinin məqaləsi onların həyat və fəaliyyətlərinin öyrənilməsində əhəmiyyətli qaynaqlardan sayıla bilər. Ədəbiyyatşünas Firidun bəy Köçərli özünün “Azərbaycan ədəbiyyatı” əsərində qeyd edir ki, “... hər iki şair ömürlərinin çoxunu başqa diyar və ölkələrdə səyyahlıqla keçiriblər və səyahət etdikləri vilayətlərin əksəri İran məmləkətində olan vilayətlər olublar və İran şüəra və ürfəsindən təhsili-kəmalat etmişlər” [2, s.233].

Məmməd Səid Ordubadi isə Ağa Məsih Şirvani və Nişat Şirvaninin təvəllüd və vəfat tarixlərinə müxtəlif mənbələrə əsaslanaraq tənqidi yanaşır və bunlara aydınlıq gətirir. Müəllif Ağa Məsihin və Nişat Şirvaninin nəşr edilmiş şeirlərinə münasibətini bildirir. Ağa Məsihi “Nişatdan qat-qat yuxarıda duran bir şair” [15, s.108] kimi qiymətləndirən Ordubadi onların şeirlərindən nümunələr verir və bu nümunələri sənətkarlıq baxımından təhlil edir.

1943-cü ilin 30 mart tarixində “Ədəbiyyat qəzeti”ndə Məmməd Səid Ordubadinin “Farsca yazılmış klassik Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında azadlıq ideyaları” [9] adlı məqaləsi dərc edilmişdir. Adından da göründüyü kimi məqalədə fars dilində yazan Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı nümayəndələrinin əsərləri təhlil və tədqiq edilir. Məqalənin avtoqraf nüsxəsi yazıçının şəxsi arxivində saxlanılır [8]. Ərəb əlifbası ilə qələmə alınmış əsərdə bəzi sözlər və fars dilində olan şeir nümunələri kiril əlifbası ilə verilmişdir.

Məmməd Səid Ordubadi orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı nümayəndələrinin həyat və fəaliyyəti ilə yanaşı yaşadığı dövrün ədəbi hadisələrini də təhlil süzgəcindən keçirmiş, müxtəlif mövzuları əhatə edən məqalələr qələmə almışdır. Bu məqalələrdən bəziləri onun sağlığında işıq üzünə gəlsə də, əksəriyyəti əlyazması halında şəxsi arxivində saxlanılır. Yazıçının “Şeirimiz haqqında bir neçə söz” [16] məqaləsi iki hissədən ibarətdir və biri digərinin davamıdır. XX yüzilin birinci yarısında Azərbaycan şeirinin vəziyyətindən bəhs edən məqalənin əlyazmasındakı bir çox sözlər, cümlələr, bəzən isə bütöv abzas nəşrdə ixtisar edilmişdir. Görünür, Ordubadi məqalə üzərində işlərkən bəzi sözlər və cümlələr artırmışdır, əlavələr etmişdir və 1946-cı ildə “Ədəbiyyat qəzeti”ndə [17] dərc etdirmişdir. Məqalənin 1967-ci il nəşri də [7, s.344-355] həmin nüsxə əsasında.

Ordubadi “Şeirimiz haqqında bir neçə söz”, “Ədəbiyyatımız haqqında”, “Ədəbiyyatımız və tənqidimiz haqqında”, “Ədəbiyyatımızda şeir”, “Müharibə dövründə ədəbiyyat” və s. bu kimi əsərlərində elmi-nəzəri görüşlərini nəzərə çatdırır, ədib, şair və tənqidçilərin öhdəsinə düşən vəzifələri şərh edir, şeirin inkişaf yollarına nəzər salır. Ordubadiyə görə “bir şair Nizami ola bilməsə də, Nizaminin tarixçi bir şair olduğunu öyrənməlidir. Çünki tarixi dastanlar yazmaq üçün başqa xalqların tarixini bilməsə belə, əqəllən öz xalqının tarixini bilməlidir. Vətəni və xalqı sevmək kifayət deyil, onu layiqincə tanımaq lazımdır” [14].

Onu da qeyd edək ki, yazıçının həm şəxsi arxivində, həm də keçən əsrin əvvəllərində dövrü mətbuatda dərc edilən məqalələri ərəb əlifbasından transfoneliterasiya edilərək nəşr olunmuşdur [6].

Nəticə / Conclusion

Böyük Azərbaycan ədibi Məmməd Səid Ordubadinin elmi əsərləri və publisistik məqalələri yaradıcılığının əsas sahələrindən birini təşkil edir. Onun ədəbiyyatşünas alim kimi tanınmasında dəyərli olan bu nümunələri nəzərdən keçirdikdə yazıcının ədəbiyyat tənqidçisi, tədqiqatçı alim olduğu bir daha təsdiq olunur. Görkəmli yazıcının Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış söz ustaları haqqındakı məqalələri bu gün də öz aktuallığını saxlamaqdadır.

Ədəbiyyat / References

1. Allahverdiyev, Q. XI əsr Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı məsələləri. – Bakı: Şam, 2004.
2. Köçərli, F. Azərbaycan ədəbiyyatı. 2 cildə, I cild. – Bakı: Elm, 1978.
3. Mahmudov, M. Ərəbcə yazmış azərbaycanlı şair və ədiblər. (VII-XII əsrlər). – Bakı: Elm, 1983.
4. Mahmudov, M. Xətib Təbrizinin həyat və yaradıcılığı. – Bakı: Elm, 1972.
5. Mahmudov, M. Piyada ... Təbrizdən Şama qədər. – Bakı: Yazıçı, 1982.
6. Ordubadi, M.S. Ədəbiyyatımız haqqında. (Məqalələr toplusu – III kitab). – Bakı: Elm, 2022.
7. Ordubadi, M.S. Əsərləri. 8 cildə, VIII cild. – Bakı: Azərnaşr, 1967.
8. Ordubadi, M.S. Cənubi Azərbaycanın fars ədəbiyyatında azadlıq ideyaları. – AMEA ƏYİ, f.14, s.v.429.
9. Ordubadi, M.S. Farsca yazılmış klassik Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında azadlıq ideyaları. – “Ədəbiyyat qəzeti”, 1943, 30 mart.
10. Ordubadi, M.S. Füzuli. – “Kommunist” qəzeti, 1925, 17 may.
11. Ordubadi, M.S. Füzuli haqqında bir neçə söz daha. – “Kommunist” qəzeti, 1925, 21 may.
12. Ordubadi, M.S. Xətib Təbrizi və onun əsərləri. – “Azərbaycan” jurnalı. 1946, №1.
13. Ordubadi, M.S. Molla Vəli Vidadi. – “Maarif işçisi”, 1926, №5 (13).
14. Ordubadi, M.S. Müharibə dövründə ədəbiyyat. – AMEA ƏYİ, f.14, s.v.412.
15. Ordubadi, M.S. Nişat Şirvani və Ağa Məsih Şirvani. – “Maarif işçisi”, 1926, №6-7 (14-15).
16. Ordubadi, M.S. Şeirimiz haqqında bir neçə söz. – AMEA ƏYİ, f.14, s.v.431.
17. Ordubadi, M.S. Şeirimiz haqqında bir neçə söz. – “Ədəbiyyat qəzeti”, 1946, 23 fevral, №11.
18. Ordubadi, M.S. Təbrizin alimləri, ədib və şairləri. – AMEA ƏYİ, f.14, s.v.426.

Статьи великого писателя о нашей литературе

Наиля Самедова

Доктор филологических наук

Институт рукописей имени Мухаммеда Физули НАНА. Азербайджан.

E-mail: nailesamadova@yahoo.com

Резюме. Мамед Саид Ордубади, проявившим себя во всех жанрах художественного творчества, писал статьи о выдающихся представителях азербайджанской литературы. Автографы этих статей хранятся в личном архиве писателя в Институте Рукописей имени Мухаммеда Физули НАНА. Большинство этих экземпляров было опубликовано в периодической печати в начале прошлого века. Писатель является автором ценных статей о Хатибе Табризи, ученом XI века, Мухаммеде Физули, великом поэте XVI века, Молле Вели Видади, Нишате Ширвани и Ага Масихе Ширвани, известных представителях XVIII века, а также азербайджанской литературы XX века.

В представленной нами статье рассматривается исследование Мамед Саида Ордубади о мастерах слов азербайджанской литературы и отмечается его заслуги как литературоведа.

Ключевые слова: Ордубади, статья, архив, литература, рукопись